

ZBIRKA ŠALEŠKI RAZGLEDI
Dvajseti zvezek

ZBORNİK 2023

Uredil David Vidmar Čeru

Knjižnica Velenje

Velenje 2023

VSEBINA 20. ZVEZKA

David Vidmar Čeru	5
VODNIK PO ŠALEŠKIH RAZGLEDIH	

OB KAJUHOVEM LETU

Mira Delavec Touhami	13
LJUBEZEN DO DOMOVINE IN DOMAČEGA KRAJA V POEZIJI KARLA DESTOVNIKA - KAJUHA	

Špela Poles	33
KAJUHOV DOM	

David Vidmar Čeru	85
JOŽE DESTOVNIK: POZABLJENI BRAT KARLA DESTOVNIKA - KAJUHA	

ZGODBE ŠALEČANOV

Silvo Grmovšek	135
INTERVJU Z MATEJEM VRANIČEM, AVTORJEM FILMA DIVJA SLOVENIJA	

Zoran Pevec	149
STROPNIKOVA LIRSKOSLOVARSKA GNEZDA – UNIKUM V SLOVENSKI PESNIŠKI POKRAJINI	

Rajko Zaleznik	161
ZGODBA O ŠOŠTANJSKEM BAZENU	

Peter Rezman	181
ŠTRAJK OB TEKOČEM TRAKU	

Dušan Brešar	201
ZA DOMOVINO – S TITOM NAPREJ!	

O PRETEKLOSTI, SEDANJOSTI IN PRIHODNOSTI ŠALEŠKE DOLINE

Danilo Čebul	223
ISKRICE ŠOŠTANJSKEGA FEUERWEHRA	

Rok Poles	263
OD KAČJEGA KOPALIŠČA DO PRESTIŽNEGA LETOVIŠČA DUNAJČANOV (DRUGI DEL: OD 1900 DO KONCA PRVE SVETOVNE VOJNE)	
Jedrt Poles	337
»VSE NAS JE UNA NA SVET SPRAVLA« – ANTONIJA STERNAD (1873–1950), DIPLOMIRANA BABICA IZ ŠOŠTANJA	
Miran Aplinc	381
ČEVLJARSKA OBRT V ŠALEŠKI DOLINI	
Aca Poles	427
»BIL JE MOJSTER, KI JE DELAL VSE, OD GOJZERJEV DO PLESNIH ČEVLJEV«: SPOMINI NA ALOJZA POLANČA, ČEVLJARKEGA MOJSTRA IZ ŠOŠTANJA	
Rok Poles	491
DARINKA ODOVIČ: KOZERIJA O TOPOLŠICI (1938) IN MOJA AVTOBIOGRAFIJA (1949)	
Jože Hudales	531
GORENJE V GORENJU: PRVO DESETLETJE DELOVANJA 1950–1959	
Alenka Šalej	565
50 LET PRIJATELJSTVA SREDNJEŠOLSKIH PEVSKIH ZBOROV IZ ESSLINGENA IN VELENJA	
Aleksandra Gačič Belej	595
RAZSTRTA ŽELEZNA ZAVESA: DRŽAVNIŠKI, POLITIČNI IN PARTIJSKI OBISKI VODSTVA VZHODNEGA BLOKA V VELENJU	
David Vidmar Čeru	651
JULIUS HORST (JOSEF HOSTASCH) IN VESELOIGRA DIE TANTE AUS TOPOSCHITZ	
DOSLEJ IZŠLO	730

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

908(497.4Šaleška dolina)(082)
94(497.4Šaleška dolina)(082)

ZBORNİK 2023 / uredil David Vidmar
Čeru. - Velenje : Knjižnica, 2023. - (Zbirka
Šaleški razgledi ; zv. 20)

ISBN 978-961-96340-3-5
COBISS.SI-ID 171067139

Za vsebino odgovarjajo avtorji. Povzemanje in reprodukcija
celote ali delov brez dovoljenja založbe in avtorjev je prepovedano.
© Knjižnica Velenje

Dušan Brešar

Rojen je 6. marca 1959 v Celju. Diplomiral je na Višji šoli za socialno delo v Ljubljani. Od leta 1999 je zaposlen pri Zvezi društev slepih in slabovidnih Slovenije kot knjižničar v knjižnici slepih in slabovidnih Minke Skaberne. Je soustanovitelj Hotenj v Velenju in Odsevanj v Slovenj Gradcu. Poezijo je objavljajl v slovenskih literarnih revijah Mentor, Mladina, Dialogi, Obzornik, Primorske novice idr. Je eden od pionirjev filmske vzgoje v Sloveniji. Ukvarja se z raziskovanjem zgodovine slepih in slabovidnih in skrbi za kulturno življenje slepih in slabovidnih pri Zvezi društev slepih in slabovidnih Slovenije. Članke objavlja v Gorenjskem glasu, Zvonu, Škofjeloških razgledih, Večeru idr. Je programski vodja Finžgarjeve galerije v Trnovem. V Ljubljani živi od leta 1994.

ZA DOMOVINO – S TITOM NAPREJ!

Človeški spomin je izjemno selektiven. Pomnjenje in pozabljanje sta dva nasprotna procesa. Zato je pisanje spominov dvorezni meč. Pri podoživljanju mojih pionirskih let sem si pomagal tudi z branjem starih časopisov. Prav zanimivo je bilo brati stare časopise, ko so še objavljali imena kršilce javnega reda, trganje rož pred občino, uničevanje košev za smeti, različna pretepanja in prometne nesreče. V časopisih, ki so izhajali z različnimi imeni (Savinjski vestnik, Rudar, Šaleški rudar, Velenjski rudar, Naš čas), sem srečal kar nekaj (starejših) znancev. Eden od njih, čigar ime je bilo objavljeno v mali nočni kro-

niki prekrškov, je celo izjavil: »Kaj bodo pa rekli ljudje, ko bodo v časopisu prebrali moje ime!«

Fotografija, ki je pred menoj, me je vrnila točno 50 let nazaj. Stari dobri časi. Ja, bili so res dobri časi. Končevalo se je brezskrbno otroštvo in začenjala se je mladost. Nekateri prijatelji so se že poparili, drugi smo še prisegali na šport in prijateljstvo. Kot 14-letnik še nisem slutil, da se končuje obdobje svetovne stabilnosti in miru. Leto 1973 se je začelo optimistično. Severni Vietnam in Amerika sta 27. januarja podpisala mirovni sporazum. Posledično sta državni sekretar ZDA za zunanje zadeve Henry Kissinger in vodja KP Vietnama Le Duc Tho konec leta dobila Nobelovo nagrado za mir. Pravi mir je nastopil dve leti kasneje, ko je Vietnam postal enovita država s popolnim porazom ZDA, precej podobnim temu v Afganistanu. Sovjetska zveza še ni bila utrujena, ZDA pa so bile upehane in obubožane. Vietnamska vojna ji je izpraznila zlate rezerve. Zato je 15. avgusta 1971 njen predsednik Richard Nixon najavil uvajanje novih mer, ki so drastično spremenile svetovno ekonomijo: *»Zaradi zaščite dolarja sem dal nalogo sekretarju Connallyju, da začasno ustavi konvertibilnost dolarja v zlatu in ostalih rezervnih sredstvih, razen v določenih količinah in pod določenimi pogoji, ki so neobhodno potrebni za stabilnost in dobrobit ZDA.«* Ampak to sploh ni bilo začasno.

Leta 1973 je vsem postalo jasno, da poti nazaj ni. S tem dejanjem je ameriški predsednik razvezal čvrsto vez med dolarjem in zlatom. Končalo se je stabilnih devetindvajset let obdobja mednarodne denarne in gospodarske ureditve, oblikovane leta 1944 v Bretton-Woodsu (ZDA), ki je tlakovala pot ustanovitvi Mednarodnega denarnega sklada, Mednarodne banke za obnovo in razvoj, nekaj let pozneje tudi GATT¹-a, v katerem so bile ZDA osrednja točka te ureditve. V njem so bile uresničene zgodovinsko najvišje stopnje gospodarske rasti, v povprečju med 4 in 5 odstotki letno, ob skoraj 4-odstotni povprečni letni rasti bruto

¹ Splošni sporazum o carinah in trgovini je pravni sporazum med številnimi državami, katerega splošni namen je bil spodbujati mednarodno trgovino z zmanjšanjem ali odpravo trgovinskih ovir, kot so tarife ali kvote.

domačega proizvoda na prebivalca, več kot 5-odstotni povprečni rasti investicij v osnovna sredstva in več kot 8-odstotni rasti izvoza. V tem obdobju sta izjemno povečali svojo gospodarsko moč dve v svetovni vojni poraženi sili, Zahodna Nemčija in Japonska.

Zaradi kontrole finančnega sistema² med 1945 in 1971 ni prišlo do finančne krize v svetu. Ves čas po drugi svetovni vojni je bil BDP v rasti. Cena nafte je bila med letoma 1945 in 1970 stabilna. Predvidljiva. Isto je veljalo za valute. Dolg v Evropi je bil rekordno nizek.

Bankirji so dosegli ukinitve kontrole, ker so zagotavljali, da se bo trg sam kontroliral. Opuščanje zlatega standarda je odprl pot različnim špekulacijam na trgu. Povečan je bil prost pretok kapitala na mednarodnih tržiščih. To je bil začetek obdobja finančne nestabilnosti, ki traja še danes.

Leta 1973 smo dobili prvi mobilni telefon. Motorola je bila orjaška in težka več kot en kilogram. Diagnosticirali so Stockholmski sindrom. Pink Floydji so izdali meni še danes najljubši konceptualni album *Dark side of the moon*. Leto pa se je spet končalo pesimistično. Z vojno med Izraelom in Arabci ter s Prvo naftno krizo.³

Kurirčkova pošta

Pa se vrnimo k sliki. Objavljena je bila 26. aprila 1973 v Našem času. Tisti resni fantje na sliki smo pionirji Pionirskega odreda Ivana Kovačiča - Efenke. Jaz sem tisti, ki se drži za bundo. Lahko da je pihalo ali pa sem imel, kot piše v časopisu, pod bundo torbo, ki sem jo skril pred sovražnikom. Ne spomnim se. Sprašujem pa se, kje so bile takrat sošolke.

² V okviru bretonwoodske ureditve po drugi svetovni vojni so države članice Mednarodnega denarnega sklada določale paritetne vrednosti svojih valut v odnosu do zlata (par values).

³ Prva naftna kriza, ki je zadela svetovno gospodarstvo, je bila leta 1973 v času arabsko-izraelske vojne. Arabske države so prvič v zgodovini uporabile nafto kot orožje proti Izraelu in z embargom na dobavo nafte resno pritisnile na ZDA in zahod.

V sredo, 17. aprila 1973, smo bili zbrani pred spomenikom,⁴ posvečenem preboju XIV. udarne divizije s Paškega Kozjaka na Graško goro. Spomenik stoji ob cesti Velenje–Slovenj Gradec. Ob 10. uri so nam pionirji iz Završa po triurni naporni poti v snegu in mrazu prinesli kurirčkovo pošto v Pako, na javko. Na drugi sliki je sošolec Tomaž iz pionirskega odreda Ivana Kovačiča - Efenke,⁵ ki prejema torbico. Tako kot običajno je predaji sledil kulturni program. Zapeli in recitali smo nekaj partizanskih pesmi in odnesli pošto naprej. Naš cilj je bil, da preko Konovega prenesemo pošto do naslednje javke,⁶ ki je bila v OŠ Miha Pintarja Toleda. Ti so jo odnesli naprej v Škale in nato v Cirkovce in Plešivec, kjer je kurirčkova pošta prenočila.

⁴ Zanimivost: ko sem 14. 4. 2023 pogledal na strani Združenja borcev za vrednote NOB Velenje, sem bil presenečen. Na spomeniku piše, da je bil preboj 19. februarja 1944. V opisnem tekstu zraven pa, da je bil dan kasneje. Verjetno pa sta oba datuma pravilna, saj na strani Ministrstva za kulturo piše, da se je preboj zgodil v noči med 19. in 20. februarjem 1944.

⁵ Ivan Kovačič - Efenka, slovenski partizan, podpolkovnik in narodni heroj, rojen 18. januarja 1921 v Dolenjem Podborštu pri Mirni Peči, umrl 14. novembra 1963 v Ljubljani. Partizansko ime Efenka je dobil po pištoli znamke FN (izgovor: **ef-en**).

⁶ Javka je med narodnoosvobodilnim bojem pomenila tajno mesto za vzdrževanje zvez med partizanskimi enotami.

V četrtek, 18. aprila, je s Plešivca prek Raven, Zavodenj, Topolšice in Grebenška prispela v osnovno šolo Biba Röcka v Šoštanj, kjer je znova prenočila. V petek, 19. aprila, so jo sprejeli na osnovni šoli Karla Destovnika - Kajuha in jo ponesli prek Šmartnega v Pesje, zatem pa v Šentilj. V tem kraju je kurirčkova torbica počivala dva dni, v ponedeljek, 22. aprila, pa so jo še enkrat sprejeli učenci 3. osnovne šole iz Velenja ter jo dopoldne ob 10. uri predali svojim žalskim vrstnikom. Mi smo spadali v Koroško progno.⁷ Začetek kurirčkove pošte je bil v Mežici, od koder je šla preko Velenja in Kamnika v Ljubljano. V občini je ostajala pet dni. Tako je bilo vsako leto.

Kurirčkova pošta je bila množična, svojevrstna in priljubljena med pionirji. V Velenjski občini⁸ je sodelovalo več kot 100 pionirjev, 600 pa jih je bilo v zaščitni četi, saj je obstajala tudi mlada skupina SLO,⁹ ki je pionirjem pripravljala zasede, da bi jim iztrgala torbico z dragoceno pošto. Med pohodom smo zato pošiljali naprej patrulje, da bi videli, kje nam sovražnik pripravlja zasedo. Seveda smo jo varno prenesli in jo predali vrstnikom.

Ni mi poznano, da bi kje ukradli pošto, sem pa zasledil zapis fizika dr. Miha Kosa¹⁰ v Delu. V članku »Moje delo je moj hobi«¹¹ je zapisal:

»Učiteljica na šoli, ki je imela čez Pionirsko organizacijo, me je poklicala k sebi in dejala, naj organiziram napad na kurirčkovo pošto. Bila je to namreč le formalnost, saj naša mala četica »agresorjev« četrtišolcev ne bi mogla biti kos tistim iz

⁷ Pot po Sloveniji je potekala po progah: TV-Dolenjska (Baza 20), P-Primorska (Ajdovščina), G-Gorenjska (Kranjska Gora), K-Koroška in Š-Štajerska (Gančani).

⁸ Velenjska občina je takrat obsegala današnje občine Velenje, Šoštanj in Šmartno ob Paki.

⁹ Splošni ljudski odbor, ki je skrbel za organizacijske, politične, materialne in druge priprave na splošni ljudski odpor.

¹⁰ Za nas starejše je Miha Kos sin karikaturista Boža Kosa in nečak misijonarja na Japonskem, pesnika Vladimirja Kosa, za mlajše pa oče Hiše eksperimentov v Ljubljani.

¹¹ Delo, 3. junij 2011.

višjih razredov, ki so kurirčkovo pošto nosili. Ni pa učiteljica (tovarišica) računala na timsko delo agresorja. Zbral sem četo in skrili smo se za živo mejo na obrežju Ljubljane. Namesto neumnega in brezizhodnega juriša nad premočnega nasprotnika sem naročil enemu iz četice (za katerega se ni vedelo, da sodi v mojo skupino) in ta se je potuhnil v nasprotnikovo skupino ter nosilcu kurirčkove torbe rekel, da je tovarišica naročila, da jo zdaj nosi on. Ko jo je dobil, je počasi zaostal, si jo skril pod jopo, zavil do brega Ljubljane, kjer smo ga ostali že čakali, da proslavimo uspeh. Žal ta ni trajal dolgo. »KOS!!!« smo zaslišali jezen klic učiteljice. In agresorji smo s sklonjeno glavo (a s ponosom v srcu, da nam je uspelo) vrnili torbico. Pozneje je v dnevniku Osnovne šole Prule pisalo, da so kurirji uspešno obranili kurirčkovo torbo pred napadalci, a naša skupina je vedela, da je to le sovražnikova propaganda. Vedeli smo, da smo bili morda edini v zgodovini Jugoslavije, ki nam je uspelo kurirčkovo pošto ugrabiti. Kdo ve, kaj bi se zgodilo, če bi takrat v navalu navdušenja, da smo torbico osvojili, to vrgli v Ljubljano. Bi morda spremenili tok zgodovine?»

Kurirčkova pošta je potekala od leta 1963 do 1989, ko so jo ukinili. Vendar se je vsebina pisma od leta 1980 spremenila. Kurirčkova pošta ni več vsebovala čestitk predsedniku Titu, zamenjale so jo ekološke vsebine in naloge, ki so jih morali reševati posamezni pionirski odredi. Zveza pionirjev je bila uradno ukinjena 24. aprila 1990, ko se je preoblikovala v Otroški parlament.

Pionirski odred Ivana Kovačiča - Efenke

Pionir sem postal avtomatično v starosti 7 let oziroma s prihodom v šolo. Vsi učenci smo v prvem razredu osnovne šole na dan republike, ko še nismo poznali vseh črk, postali člani pionirske organizacije. Že kot cicibani smo sanjali o pionirski uniformi in nalogah, ki jih bomo dobili. Razmišljali smo, da s tem, ko postanemo pionirji, ne bomo več otroci. Titovke in rutice, to je bila res velika želja. Biti pionir je pomenilo, da si že odrasel in si odgovoren.

Takrat smo se zaobljubili, da bomo dobri »Titovi pionirji« in da se bomo pridno učili. Častna pionirska zaobljuba se je glasila: »Pred pionirsko zastavo obljubljam, da se bom marljivo in vztrajno učil. S svojim znanjem in pridnostjo želim zdaj, in ko odrastem, koristiti naši socialistični domovini Jugoslaviji in vsem njenim delavnim ljudem. Obljubljam, da bom zvest tovariš in dober človek. Vse moje delo in ravnanje naj pokažeta, da sem vreden otrok svojega ljudstva in vreden član velike družine narodov, ki hočejo po poti napredka, pravice in miru.«

Skoraj 60 let kasneje bi to prisego ponovil, le socialistično domovino Jugoslavijo bi nadomestil s Slovenijo. Častne pionirske besede nisem nikoli prelomil. Dati častno pionirsko, ni bil mačji kašelj, saj je bil pionir: **P** = pošten, **I** = iskren, **O** = olikan, **N** = neustrašen, **I** = iznajdljiv, **R** = radodaren.

Ob vstopu sem dobil v darilo drobno knjižico. Naslova se ne spomnim. Zgodba pa je govorila o dveh deklicah z zlatima srcema. Ena ga je imela na zlati verižici, druga pa v prsih.

Pionirska organizacija je bila opredeljena kot vzgojno-zabavna, patriotska, izvenšolska organizacija. Njen namen je bil vzgajati mladino, ob sodelovanju odraslih, na tradicijah NOB v zavedne državljane SFRJ. Združevala pa je osnovnošolsko mladino. Imeli smo svoje uniforme: črne čevlje, modre hlače (deklice modra krila), belo srajco, rdečo rutico za vratom in modro vojaško kapo, imenovano »titovka«. Uporabljali smo vojaški pozdrav – salutiranje s stisnjeno pestjo. V razredu je dežurni učenec, potem ko je učiteljica ali učitelj vstopil v razred, glasno dejal: »Za domovino!«, otroci pa so odgovorili: »S Titom naprej!«. Prav tako je bil takrat v vsaki učilnici obvezen Titov portret.

V šoli smo imeli pionirsko sobo, kamor smo se hodili po pouku igrati družabne igre. Še danes, ko sem že krepko prekorčil 60 let, se včasih spomnim na pionirska leta in si zapojem pionirsko himno, ki jo je napisal Tone Pavček:

*Rastejo trave in misli,
raste in širi se dlan,
rastemo z njo pionirji
v velik pokončen dan.
Danes so pravljice naše
krožijo zvezde kraj nas
jutri kdo sonce zajaše
zemlji zapoje naglas.
Le mi vemo zakaj,
je v deželi sam maj,
je ves pisani svet,
kot iz škatlice vzet.
da skoz kuštrave dni
nas veselje lovi
in doni do neba
pionirski hura!*

Čeprav je bil sprejem med pionirje del šolskega programa in zato pravzaprav obvezen, je članstvo v Zvezi pionirjev pomenilo čast. Za nas v Velenju še posebej, saj so naši starši z udarniškim delom gradili mesto. Oče je prišel v Velenje 1956. leta, mama leto kasneje. Sodelovala sta pri regulacije Pake in pri vodovodu na Paškem Kozjaku. Oddelala sta prostovoljni »mus.« Zato, da sta dobila stanovanje, sta morala vsak narediti preko 300 ur udarniškega dela in tako pomagala ustvariti temelj za mesto Velenje, ki je bilo načrtovano za 37 000 ljudi. Zavedala sta se, da delata za sebe, svoje otroke in za skupno korist.

Pionirski hišni sveti

Rodil sem se pol leta prej, preden je Velenje uradno postalo mesto. To pomeni, da sva skupaj rasla. Ko sem šel 1966. leta v šolo, je bilo v Velenju 9000 prebivalcev, a imam občutek, da smo se vsi poznali.

Pri starosti 4 ali 5 let, ko sem sam prišel na dvorišče, se je začela moja socializacija, ki je bila včasih tudi kruta in krvava. Moral sem se naučiti tudi s pestmi postaviti zase. Starejši otro-

ci, ki so nas pazili, so nas naučili zemljo krast, straha pa še ni, ristanec, slepe miši, gnilo jajce, skakanje čez vrv, skrivanje, ali je kaj trden most, ti loviš, Pepček, frnikole. Naučili so me tudi potepanja. Orientacijske točke so bile Mladinski klub, Slovenjgraška stolpnica, Vegradov nebotičnik, Konjušnica, Standard, Efe blok, Hartmanov blok, stara in nova Nama, zgornja in spodnja Velma, Gorjanov klanec itd.

Moje igrišče pa ni obsegalo samo travnikov okoli Cankarjeve 1. Zašel sem tudi na Šaleški grad in pri razvalinah gradu Ekenštajn iskal zaklad. Zgodaj spomladi sem na Gorici pri konjušnici nabiral zvončke za 8. marec, ki sem jih ves blaten prinesel domov. Da o tem, da sem pri hokeju na ledu padel v ribnik pod Vilo Herberstein, ne govorim.

Na travniku med Sodobno opremo in Cankarjevo 1 sem nekoč ujel miško. Čisto pravo poljsko miško. In ko sem jo nesel domov, da bi se pohvalil z ulovom, me je ugriznila in zbežala. Travniki med Cankarjevo in Prešernovo je segal do Delavskega kluba. Takrat še ni bilo sodišča, Elektrotehne, Name, KSC-ja. Lovili smo se po Vegradovi stolpnici, ki so jo še gradili. Brat (in še morda kdo) je z bosimi nogami stopil na žebelj, ki je štrlel iz deske.

Ustanavljali smo pionirske hišne svete. Na tajnih volitvah sem dobil celo en glas. Kot sedemletnik še nisem dojel bistva volitev in sem napisal samega sebe. Skrbeli smo, da je bila

okolica bloka vedno čista. Balkoni so bili okrašeni s cveticami. Pred bloki so bili cvetlični nasadi in okrasno drevje. Na nasadih pred kulturnim domom, pred klubom so prelepo cveteli tulipani, spominčice in druge cvetice. Za Rdeči križ smo zbirali obleke, star papir, železo, kovine. Tovrstno zbiranje se je verjetno začelo po vojni, ko je država potrebovala material za obnovo. Zbrane stvari smo vozili na Dinos z malim lesenim ročnim lojtrnim vozičkom, ki so ga imeli sosedge. Naučili so me, da Dinos pomeni: Daj Industriji Nazaj Odpadne Surovine. Bili smo ekološko osveščeni in – kot bi rekli danes – »zero waste« družba, saj za kupovanje v trgovinah nismo uporabljali plastičnih vrečk, ampak razne cekre, košare in mreže. Vse pa smo pakirali v papir, škarniclje, na katere smo nato tudi risali in pisali, ko smo se z dekleti iz sosednjega stopnišča igrali šolo.

V mali dvoranici v kulturnem domu smo imeli Pionirski klub. V Pionirskem klubu sem bil poleti skoraj vsak dan. Na razpolago smo imeli različne družabne igre. Naša prijazna gostiteljica je bila pedagoginja in kulturna delavka Marta Trampuš (1913–2003), ki je prirejala za nas otroke tudi različne skupinske igre in tekmovanja Pokaži, kaj znaš. Ob lepem vremenu smo odšli na krajši izlet v okolico ali pa se z elektrarniškim kombijem odpeljali na kopanje v Šoštanj. Še posebej pa se rad spominjam lutk, ki so me popeljale v svet čudovitih dogodivščin, pravljic. Namerno nisem napisal vzgojiteljica. Za nas je bila teta Marta. Dokaz njene zagnanosti sem našel v knjigi Zaleščanski portreti¹², kjer je zapisano: »Čudovita učiteljica je imela krasne otroke, skupaj so, recimo, v enem samem šolskem letu odigrali kar devetinštirideset predstav.«¹³ In ko je na stara leta teta Marta oslepela, sem ji pošiljal zvočne knjige in zahvalila se mi je s pismom, ki ga še vedno hranim.

Velenje je Titovo Velenje

Že od prvih let po drugi svetovni vojni se je Velenje razvijalo v smer, ki ni bila po volji takratnemu slovenskemu politič-

¹² Avtor U. Hrast (Vlado Vrbič), 1998.

¹³ Prav tam, str. 120.

nemu vodstvu. V njihovi viziji naj bi bilo novo Velenje podobno Zasavskim revirjem ali pa klasičnim evropskim rudarskim kolonijam. Starejši prebivalci se bodo spomnili naselja naproti Sončnega parka, ki smo ga imenovali Provizorij. Štiri dolge barake, postavljene v kvadrat, na vsaki strani dve stanovanji, ena skupna kuhinja in stranišče, na notranjem dvorišču znotraj kvadrata pa svinjaki.¹⁴

Leta 1958 je prišel v Velenje predsednik Jugoslavije Josip Broz - Tito,¹⁵ ki se je strinjal z vizijo Nestla Žganka, da majhen rudarski kraj postane moderno mesto. Ker je Velenje nastajalo v nasprotju z voljo republiškega vodstva, se je tudi gradilo skoraj brez finančne pomoči republike, pretežno z lokalnimi sredstvi, delavci v velenjskih podjetjih so, denimo, vsake toliko prispevali enodnevni zaslužek, prebivalci okoliških vasi v velenjski občini so brezplačno prispevali les itn.

Zavest, da je to naše mesto, je bila velika. Večkrat sem slišal od mame in očeta: »Mi smo ustvarili to mesto.« Naši starši niso bili navajeni počivati, vzgajali so nas v prepričanju, da sta delo in solidarnost vrednoti.

V nekem trenutku je pri Velenjski oblasti nastopila obsedenost, da nihče ne sme oskruniti najlepšega mesta na svetu. Olepševalno in turistično društvo Velenje je razpisovalo nagradna tekmovanja za čim lepšo ureditev mesta. Posebna komisija je nadzirala delo hišnih svetov. Septembra so najbolj prizadevnim razdelili lepe denarne nagrade. Pri tem so poudarjali, da ne bi smelo biti nikogar, ki ne bi po svoje prispeval k čim bolj mikavni ureditvi našega mesta in da denarno priznanje ni toliko vredno kot zavest, da smo mesto, ki ga danes občudujejo domači in tujci, še bolj olupšali.

Posebna komisija je hodila po blokkih in stanovanjih in preverjala bivalno kulturo. Spomnim se govoric, da so nekateri v kopalnicah in kletah vzrejali prašiče. Lahko zagotovim, da v kletah v centru Velenja tega ni bilo, ker sem imel kleti okoliških

¹⁴ Poiščite na platformi YouTube Maričev film Provizorij – Velenje 1985.

¹⁵ Josip Broz - Tito je Velenje obiskal štirikrat: 1958, 1962, 1963 in 1969.

blokov pod nadzorom. Menda se je Žgank s Francem Leskovškom - Luko vozil po Velenju in ta ga je oštel za vsako »coto«, ki je visela na balkonu. Na vrhu našega bloka smo imeli pralnico, kamor je hodila mama prat, dokler nismo kupili pralnega stroja, in sušilnico, kjer je bilo zaukazano, da se mora sušiti perilo.

Nam pa je bilo prepovedano kakršnokoli igranje na zelenih površinah ob stanovanjskih blokkih. Da ne bi uničevali travnikov, so nam zgradili otroško igrišče. Pregarjal nas je uniformiran »hudi stric« in tudi v šoli so nas prosili, naj povemo, kdo je hodil po travniku. V časopisu so objavili sliko dveh vrstnikov, ki sta igrala nogomet, in pripisali, da starše prosijo, naj ju pošljejo na igrišče. Še danes se spomnim: »*Hoja po travi spodobi se kravi. Krava pa si ti, ker ne vidiš poti.*« Ampak nas ni odvrnilo od tega, da travniki ne bi bili naša nogometna igrišča. Imeli smo celo nogometno ligo, no, bolj medblokovsko tekmovanje.

Kot pravi arhitekt Nande Korpnik, je bilo Velenje za tisti čas moderno mesto in nekaj posebnega. Vsa načela doktrine moderne arhitekture so se v Šaleški dolini na veliko bleščala.¹⁶ Pravi ponos socializma in zato so ga obiskovale domače in tuje delegacije (Nikita Hruščov, ki je bil imenovan tudi za častnega občana Velenja), Leonid Brežnjev, romunski voditelj Nicolae Ceausescu, etiopski cesar Haile Selassie in drugi). Ob obiskih tujih delegacij smo pionirji igrali pomembno vlogo. Vsaj tako se nam je zdelo. Ne samo, da smo pospravili okoli blokov, postavili so nas ob cesto, da smo mahali z zastavicami.

Nekoč so me oblekli v neko čudno narodno nošo. V dolgo platneno srajco in široke bele platnene hlače z resicami in usnjenim pasom, ki je bil okrašen z vtisnjenimi geometrijskimi liki. Na glavo so mi dali črn klobuk. Imenitno se mi je zdelo, ko so me vsi gledali in me spraševali, kaj je to za ena noša. Ampak jaz pojma nisem imel, da je to belokranjska noša, stkana iz lanu. Takrat sem prvič slišal za Belo Krajino.

¹⁶ Korpnik, Nande. »Arhitekturna pripoved Velenja.« V: *Oris*, številka 53, leto 2008, str. 167–179.

Še pomnite tovariši

V nedeljo, 27 aprila 1969, je bila v Velenju največja veselica. Na osrednjo proslavo v spomin na štajerske in koroške partizanske enote, pohoda XIV. divizije na Štajersko in 28. obletnice ustanovitve OF, je Velenje obiskalo 100 000 ljudi. Na Titovem trgu so postavili dva odra. Na enem je bilo prostora za okrog 800 nastopajočih, na drugem pa je sedelo 1200 povabljenih gostov.¹⁷ Na tribuni za goste je bil tudi predsednik SFRJ Josip Broz - Tito, ki je imel tudi govor.

Šaleški Rudar je dva dni pred proslavo zapisal: *»Rudarsko mesto pa se je za slavlje še posebej olepšalo. Ceste in poti so prevlekli z novo asfaltno preprogo. Na novo pa so uredili in razširili tudi nekatere ulice. Vz dolž ulic so razobesili jugoslovanske in slovenske trobojnice ter proletarske zastave. Prebivalci so okna in balkone okitili s cvetjem, pionirji pa so izpred blokov pospravili odpadke. Zadnji dan pred proslavo so delavci komunalno obrtnega centra temeljito očistili mesto. Velenje bo tako res vzorno pričakalo goste in obiskovalce.«*

Med današnjo pošto in Titovim trgom je bilo, kot piše v Šaleškem Rudarju, postavljenih 219 stojnic s hrano in pijačami. Igrali so razni zabavni ansambli. Cene pijač in jedi so bile dogovorjene.

Pozno popoldan, ko se je vse končalo, smo nastopili pionirji Cankarjeve 1 in 2 ter prečesali teren in pobrali s tal izgubljen denar. Večino tega denarja, ki sem ga našel, je šlo v pionirsko varčevanje, ki smo ga imeli na šoli. Vsak polog se

¹⁷ Šaleški Rudar, 25. april 1969.

je vpisal v hranilno knjižico in na koncu leta so se skupnemu znesku pripisale obresti. Te niso bile last posameznikov, ampak pionirske skupnosti. Kam s tem denarjem, smo odločali vsi varčevalci. Ne spomnim se, za kaj smo porabili denar. Verjetno smo kupili kakšno žogo ali družabno igro.

Še danes slišim kakšne komentarje na račun Titovega Velenja. A najboljši je bil pred leti na Ljubljanski polikliniki, ko je ortoped dvignil glavo iznad moje kartoteke, me pogledal v oči in rekel: »Titov Šoštanj?« Wow! Kdaj sem to rekel? Očitno je bil zraven, ko smo se hecali na ta račun. Pogovor je potem potekal bolj sproščeno, a zdravstvena težava je bila še nekaj časa prisotna.

Pionirji iz Tihega dola

Naša beseda je bilo gibanje, ki je imelo namen pri pionirjih spodbuditi zanimanje za slovensko kulturo. Nastope ustvarjanja in poustvarjanja. Povezovala je gledališko in likovno ustvarjanje, recitiranje, ples in folkloro, oblikovanje in glasbo. S tem uvodom sem prišel do druge slike, ki je bila objavljena tri leta prej.¹⁸

¹⁸ Naš čas, 13. marec 1970. str. 7.

Jaz sem prvi v drugi vrsti z desne. Tisti z visoko iztegnjeno roko. Za menoj stojita učiteljica Vera Oštir in prof. Marija Zupanc.

Pionirji iz tihe doline je igra o živalih v petih dejanjih. Odraža duha časa in vse tisto, kar sem že napisal. Avtor dela je bosanski pisatelj Branko Čopić. Bil je zelo popularen pisatelj tako za otroke kot odrasle. Njegova dela je prežemal kleni bosanski humor. Ampak leta političnega pritiska, ki ga je po nepotrebnem doživljal, so naredila svoje, in ko je ugotovil, da je začel izgubljati besedni zaklad, kar je verjetno najbolj grozljivo za pisatelja, je skočil s Savskega mostu v Beogradu. Včasih se spomnim nanj in takrat si rečem: »Kad je bilo Branku dosta, bacio se je sa mosta!«¹⁹ Je edini pisatelj, ki ima svoj most, saj so Beograjčani Savski most preprosto preimenovali v Brankov most.

Delo ima 54 strani. Knjižico, ki jo imam doma, je izšla 1946. leta v seriji Mladi oder, v kateri so bile kratke igre za otroke, večinoma z vojno, partizansko, protitovsko in protinacistično motiviko po vojni. Protagonisti igre so otroci – pionirji – in živali v vlogah zaveznikov in sovražnikov. Delo odlično povzema duha časa.

¹⁹ Ko je bilo Branku dovolj vsega, je skočil z mosta.

V pripovedi se živali pritožujejo sodniku lisjaku čez pionirje, ki poberejo vse gozdne sadeže: *»To so cele čete vaških otrok, ki s košarami in lonci v strelskih vrstah napadajo skozi gozd in v trenutku iztrebijo vse do zadnje jagode. Pravijo, da to nabirajo za nekakšne ranjence. Pred seboj počistijo vse, kot kobilice, kot ogenj. Nikjer ne ostane niti ena jagoda, da bi posladkal svojo staro dušico.«*

Bil sem v četrtem razredu osnovne šole. Bil sem najmlajši in najmanjši. Igral sem Zdravka. Velikega junaka, ki se boji teme, zajcev, sov in drugih strašnih nočnih zveri. Tudi teksta je bilo bolj malo. Stavek ali dva. Vadili smo tudi med zimskimi šolskimi počitnicami.

Občinski svet Zveze kulturno-prosvetnih organizacij Velenje je skupaj z občinsko Zvezo prijateljev mladine Velenje tisto leto pripravil mesec mladinskih dramskih predstav. Naša igra je bila otvoritvena. Do konca marca 1970 so se predstavila še druga gledališča iz Velenja, Šoštanja in Šmartnega ob Paki. Posebna strokovna komisija si je ogledala vse nastope in izbrala najboljšo skupino, ki je aprila nastopila na medobčinski reviji mladinskih gledaliških skupin v Celju. Žal se nam ni uspelo uvrstiti v Celje. Je pa v šolski kroniki OŠ Gustava Šiliha ravnatelj Franjo Arlič zapisal:²⁰ *»Dramski krožek je pod vodstvom prof. Zupančičeve (beri Zupančeve, op. avt.) v okviru tega tekmovanja dosegel lep rezultat.«*

Po ogledu predstave smo pri slovenščini pisali spis. Pojavila se je težava. Nisem znal napisati vsebine, ker sem poznal samo svojo vlogo. Da ne bi motili priprav na predstavo, nismo smeli biti v dvorani in tako nikoli nisem videl cele predstave. Pedagoginja in prevajalka Marija Zupanc (1914–2002) je bila stroga učiteljica in je rada imela mir. V višjih razredih osnovne šole me je učila slovenščino in srbohrvaščino. Znanje nam je vtepala tudi s »cukanjem za sladke lase« in zaušnico. Nakazala je, da bo udarila z desnico, udarec pa je priletel z leve. Čeprav smo vsi poznali to taktiko, ji je vedno uspelo. Mogoče tudi

²⁰ SI_ZAC/1664 Osnovna šola Gustava Šiliha Velenje, Šolska kronika 1962–1979.

zaradi spoštovanja! Leta in leta sva se z Bakico, kot smo jo klicali, srečavala in se spominjala te igre.

Jugoslovanske pionirske igre

Jugoslovanske pionirske igre so bile srečanja pionirjev, na katerih smo pokazali, kaj znamo, zmoremo in si želimo. Sodelovali so pevci, igralci, taborniki, tehniki, športniki, alpinisti, humoristi. Vsi, ki so bil nadarjeni in uspešni na kakšnem področju. Na jugoslovanskih pionirskih igrah so sodelovale tudi vse kulturne ustanove, radiotelevizija, vse mladinske založbe, gledališča, kulturna društva in še mnoge druge organizacije in ustanove. S svojo udeležbo so prispevale, da je izšlo več lepših in boljših knjig za otroke, da so otroške in mladinske oddaje na televiziji in radiu bile še boljše, da so se mladinski filmi predvajali v kinematografih, predvsem pa to, da spoznajo svojo domovino v preteklosti, sedanjosti in prihodnosti.

Eno takšnih srečanj je bilo v Makedoniji. Udeležilo se ga je 10 pionirjev in mladincev iz OŠ Gustava Šiliha. Med njimi je bil moj leto dni starejši brat Miro. Na desetdnevno potovanje od 20. 5 do 30. 5. 1972 so odšli z vlakom. Pionirji iz vse Jugoslavije so se zbrali v Skopju in skupaj odšli na pionirski pohod Bratstva in enotnosti po stezah slavnih makedonskih brigad in na Racino²¹ srečanje v Titov Veles.

Bratstvo in enotnost v Velenju ni bilo nikoli problematično. In tudi s priseljenci nismo imeli težav. Saj so bili vsi prebivalci Šaleške doline priseljenci. Namerno izpuščam besedo skoraj, ker je leta 1945 imelo Velenje 500 prebivalcev. Z naraščajočim pomenom premoga, razvojem Gorenja in ostalega gospodarstva se je prebivalstvo v času mojega pionirjevanja vsaj dvajsetkrat povečalo.

²¹ Koča Racin, makedonski pesnik, 1908–1943. Njegova pesniška zbirka *Beli mugri (Bele zore)*, izdana leta 1939 v Zagrebu, velja za prvo sodobno makedonsko knjigo v kraljevini Jugoslaviji, Racin pa za utemeljitelja sodobne makedonske književnosti.

Sam pa sem se z bratstvom in enotnostjo prvič srečal leta 1969. Pohod po poteh slavne XIV. divizije, ki se je začel 22. marca v Suhorju v Beli krajini, se je končal 10. maja na Titovem trgu v Velenju. Takrat so priredili srečanje slovenskih in hrvaških pionirjev. Menda, tako piše v Šaleškem Rudarju,²² si je 4.000 velenjskih pionirjev že dolgo želelo srečanja z vrstniki iz vse Slovenije in s pionirji iz bratske Hrvaške. Občinska zveza Društev prijateljev mladine Velenje je prosila vse velenjske družine, da gostoljubno sprejmejo več sto pionirjev in pionirk iz Slovenije in Hrvaške. Zbora slovenskih in hrvaških pionirjev se je udeležilo okrog 6.000 pionirjev²³ iz vse Slovenije in hrvaških občin, po katerih je hodila slavna divizija.

Pri nas je nekaj dni prespal 12-letni pionir iz Karlovca. Takrat sem se prvokrat, star sem bil 10 let, srečal z enakopravnostjo jugoslovanskih jezikov. Pogovor je tekkel v srbohrvaškem jeziku, ker fant ni znal niti besede slovensko, čeprav je Karlovac približno 20 km oddaljen od slovenske meje. Ampak Hrvati in Slovenci smo vedno dobro sodelovali. Najbolj znano sodelovanje je bil slovensko-hrvaški kmečki punt. Leta 1973, ko je bila 400. obletnica tega punta, so v Kostanjevici na Krki v Lamutovem likovnem salonu organizirali III. grafični bienale jugoslovanskih pionirjev z naslovom: *»Le vkup, le vkup uboga gmajna.«*

V tem letu smo pod vodstvom akademskega slikarja in likovnega pedagoga Lojzeta Zavolovška (1928–2017), ki je imel likovni pouk, delali linorez. Učitelja Zavolovška se spominjam kot dobrega likovnega pedagoga, pri katerem smo veliko eksperimentirali in se veliko naučili. Moja grafika je bila izbrana in tudi razstavljena. Po Zavolovškovih besedah sem naredil čudovitega Matijo Gubca. Takega pravega robatega kmečkega revolucionarja. In vedno je bil razočaran, ko je izvedel, da se ne ukvarjam z likovno umetnostjo.

²² Šaleški Rudar, 9. maj 1969.

²³ Šaleški Rudar, 9. maj 1969.

Po letu 1973 svet ni bil več takšen, kot je bil. Nisem bil več pionir, ampak mladinec. In iz fanta, ki je nekoč prisegal na šport, sem postajal družboslovec. Umetnost je postala moje življenje. K temu sta veliko prispevala Kino klub Gorenje (danes Kino klub Paka) in Hotenja. A to je stvar nove zgodbe, ki pa nima nobene zveze z obdobjem, ki ga eni imenujejo socializem, drugi komunizem, tretji svinčeni časi. Jaz ga imenujem otroštvo in mladost.

Naše igre misli želje delo

STRAN MLADIH BRALCEV NAŠEGA ČASA

Na bienalu

Na letošnjem tretjem grafičnem bienalu jugoslovanskih pionirjev v Kostanjevici na Krki je sodelovalo tudi 16 učencev osnovne šole "Gustava Šliha" pod mentorstvom likovnega pedagoga Aleja Zavolovška, 8 učencev osnovne šole "Miha Pintar-Toledo" mentor — likovni pedagog Vida Plazl in 2 učenca osnovne šole "Jože Letonje-Kmet" iz Smartnega ob Paki, mentor — likovni pedagog Milena Marija Carli.

Letošnja tema še posebej zasluži našo pozornost, saj je bila posvečena kmečkim uporom, to je tematiko, polno idejnega in vsebinskega bogastva, ki krepi socialno zavest in občutek pravice med mladim rodom.

Grafični svet in svet otroškega likovnega izražanja otrok mnogokrat hvalježno in vzgojno opravičeno. To je dokazal letošnji grafični bienale v Kostanjevici, saj je na njem sodelovalo 80 šol iz vseh krajev Jugoslavije s približno 1600 grafičnimi listi. Ziri-ja je po strogem kriteriju napravila izbor 378 grafičnih listov za razstavo. Ziri-ja je rešila problem prostorske stiske tako, da je v

Lamutovem likovnem salonu v Kostanjevici razstavi-la 149, v Sevnici nadaljnjih 191 in v Krškem 38 umetniških del pionirjev s podobo Matije Gubca. Vloga grafičnega bienala jugoslovanskih pionirjev je tako dobi-la večjo širino in bila dostopna širšemu krogu obiskovalcev. Osnovno šolo Gustava Šliha so na razstavi zastopali naslednji mladi talenti: Dušan Brešar, Ivan Lampret, Marjan Keč, Andrej Kugler, Silvo Rednak, Mateja Krapeš, Stanko Ramsak, Rajko Sušec, Drago Stiglic, Ciril Verdelj, Aleš Zavolovšek, Silvo Šušteršič, Milena Paternič, Ivan Lampret, Vera Koprivšek in Martina Cvirn.

Z Osnovne šole Miha Pintar-Toledo pa je žirija izbrala grafična dela naslednjih nadarjenih pionirjev: Mirjana Cvetko, Liljana Krašovec, Zdenko Miklave, Metka Oblišar, Jelka Pogeljšek, Tina Skarlovnik, Anka Zidar in Martina Pavlin.

Talentirana pionirja Anton Ažman in Tine Kolenc sta zastopala na bienalu Osnovno šolo Jožeta Letonje-Kmeta iz Smartnega ob Paki.

Liza